КОЛОНКА РЕДАКТОРА

ДО ПИТАННЯ ПРО УМОВИ ПОДАЛЬШОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

В останній час вносяться принципові зміни в законодавство так званого кримінально-правового напрямку. Причому, враховуючи зміст таких змін, їх, можливо назвати, на нашу думку, навіть не змінами, а «демонстрацією» законодавцем іншого бачення сутності цих галузей права, а звідси і можливо інший погляд на соціальні завдання, які перед ними повинні стояти.

Наприклад, 15 листопада 2011 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», який набрав чинності з 17 січня 2012 р. Цей закон не тільки «прямо» гуманізував відповідальність за злочини в сфері господарської діяльності, в традиційному розумінні тлумачення цього поняття. З'ясування окремих положень цього закону дає змогу вважати, що в ньому закладено інші, ніж були, засоби державного впливу на цей вид злочинності. Наприклад, внесенні зміни: у існуючу класифікацію злочинів; «субординаційність» видів покарань за окремі злочини; порядок порушення та закриття кримінального провадження за деякі такі злочини; скасування відповідальності за такі дії, які в розвинутих країнах навпаки, особливо враховуючи сучасну світову фінансову кризу, вважаються суспільно небезпечними та ін.

Зараз, як відомо, відбулось ще одна значна подія. З 19 листопада 2012 р. набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Одночасно з цим кодексом також почав діяти і Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», якій «скорегував» положення ще низки діючих кодексів у відповідності до положень нового КПК. Потрібно сказати, що є певні питання і до положень цього кодексу, в тому числі щодо внесення ним деяких принципових змін в матеріальне право (наприклад, п. 7 ст. 3 КПК).

Але спробуємо подивитися на ці процеси з іншого боку, зокрема, наскільки такі зміни погодженні між собою. Причому, навіть не між законодавством різних галузей, а навіть в так званих «поріднених», наприклад, в кримінальному праві і кримінальному процесі. Завжди, на нашу думку, мова, в таких випадках, повинна йди не тільки про внесення відповідних, тим більш принципових змін, в положення галузевого законодавства, а про необхідність чіткого взаємопогодження їх положень на міжгалузевому рівні. Мова йде саме про зв'язок у формі співпраці, у такій взаємодії, при якій потрібно та можливо досягнення більш загальної сумісної мети. Це необхідне рішення, тому що добре відомо, що, з одного боку, потрібна диференційованість структури права і, в той же час, не менш необхідна узгодженість усіх її частин, що виступає необхідним показником юридичної вдосконаленості правової системи у відповідній країні.

Але так складається сьогодні, що дуже часто теоретичні питання: понять, ознак, змісту, предмету цих галузей права, незважаючи на їх «спорідненість», розглядаються окремо. На нашу думку, це не дуже продуктивна соціальна практика. По-перше, юристи-практики і сьогодні, в процесі правозастосування, «вимушені» розглядати норми цих галузей права у своїй сукупності і питання, які у них виникають, дуже часто пов'язанні саме з «взаємовідносинами» норм цих галузей. По-друге, ще не так давно, на початку минулого сторіччя, і на університетському рівні ці дисципліні викладались суміжно одними фахівцями, як необхідне посту-

пове продовження єдиного навчального курсу. Тому, на нашу думку, традиція, яка існувала раніше в просвітянській практиці, повинна бути продовжена і сьогодні. В зв'язку з цим необхідність розглянути можливу взаємодію між цими галузями права отримує додаткову аргументацію. У всякому разі, ми пробуємо тезисно це зробити.

Почати потрібно з виділення того, що правозастосовний процес є не тільки формою життя матеріального права, про що ми часто говоримо, а й однією з найважливіших юридичних гарантій правопорядку. Це, в свою чергу, вимагає вивчення правозастосувального процесу в цілому, як особливого виду державної діяльності, а не тільки в якості об'єкта правового регулювання. Таке вивчення неможливо без з'ясування сутності зв'язку між матеріальним правом і процесуальним правом, встановленням процесуальних аспектів кримінальної відповідальності, уточненням ступеню реалізації кримінально-правових положень через процедуру їх застосування та ін.

Для початку спробуємо розглянути основні положення, які характеризують кримінальне право і кримінальне процесуальне право. Кримінальне законодавство визначає своє завдання (ст. 1 КК), підставу кримінальної відповідальності (ст. 2 КК), безпосередній зміст такого законодавства (ст. 3 КК), поняття злочинів (ст. 11 КК), їх класифікацію (ст. 12 КК), суб'єкта злочину (ст. 18 КК), вину та її форми (ст. ст. 23–25 КК).

В новому, вже діючому Кримінальному процесуальному кодексі, також дається визначення основних понять. Зокрема, сутність кримінального процесуального законодавства (ст. 1 КПК), завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК), засади кримінального провадження (ст. 3 КПК), в параграфі 3 Глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» визначаються суд і підсудність та ін.

Але як ці та інші положення, які притаманні цим галузям законодавства, повинні взаємодіяти між собою? Традиційно вважається, що в загальному плані кримінальний процес являє собою систему правових засобів, які, як вже вказувалось, забезпечують застосування норм кримінального права шляхом встановлення фактичних обставин події, особи, яка вчинила певні дії, його провини, наслідків його дій та ін., тобто шляхом встановлення наявності чи відсутності в конкретному випадку підстав кримінальної відповідальності (ст. ст. 2, 3, 11, 12, 18, 23–25 та ін. КК) або звільнення від неї, в зв'язку з наявністю обставин, що виключають злочинність діяння (Розділ VIII КК), чи в зв'язку з обставинами звільнення від кримінальної відповідальності (Розділі IX КПК) та ін.

При цьому, якщо казати в більш загальному плані, то відомо, що кримінально-правові відносини фактично виникають між особою, яка вчинила злочин, і державою саме в момент скоєння злочину. Саме злочин є тим юридичним фактом, який породжує право держави на покарання винного, а у особи, яка вчинила злочин, — обов'язок нести відповідальність за своє діяння. Для реалізації цих положень матеріального права держава повинна встановити передбачену кримінальним правом основу такої відповідальності — вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом (ч. 1 ст. 2 КК). Але особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК). Ці положення КК набувають процедурного відображення, в першу чергу, в завданнях кримінального провадження, яке закріплено в ст. 2 КПК, де зокрема визначається, що воно повинно забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована

належна правова процедура. В рішеннях, які приймаються на відповідних етапах кримінального провадження, відбувається і реалізація положень кримінально-правових норм.

Ці законодавчі положення можуть бути реалізовані тільки через діяльність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. Це, зокрема, сторона обвинувачення, до якої діючий КПК відносить: прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, представників оперативних підрозділів та ін.(ст. ст. 36–41 КПК). Та сторона захисту, до якої відносять: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, їх законного представника, захисника та ін. (ст. ст. 42–53 КПК). Учасником кримінального провадження може бути і потерпілий, якій має відповідні права та обов'язки, може мати свого представника і т. ін. (ст. ст. 55–59 КПК). В кримінальному провадженні можуть бути і інші учасники, в тому числі: заявник, свідок, експерт та ін. (ст. ст. 60–73 КПК). В судовому засіданні кримінальне провадження відбувається за головуванням професійного судді, а також присяжних (п. 23 ст. 3 КПК).

Саме така процедура повинна забезпечити, як вище вказувалося, щоб кримінальне і кримінальне процесуальне право не тільки «сухо» реалізували відповідні правові норми, а й забезпечили при цьому охорону відповідних осіб від порушення їх конституційних прав і свобод, забезпечення прав потерпілого від злочину та ін. Для цього потрібно, щоб взаємозв'язок кримінального права і кримінального процесуального права будувався на демократичних принципах законності, справедливості, гуманізму та ін. При цьому і тут положення верховенства права, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, презумпція невинуватості і забезпечення доведеності вини та ін., не повинні розглядатися як положення, які «відокремлено» притаманні цим галузям, а мають відповідати загальним сумісним засадам кримінального провадження в кожному конкретному випадку. Ця аргументація стосовно більш тісного розуміння необхідності реалізації положень цих галузей законодавства саме в своїй сукупності — явище не тільки закономірне і вкрай необхідне. Тому внесення будь яких змін в галузеве законодавство завжди повинно мати не тільки, у разі необхідності, «механічне» внесення змін в інше галузеве законодавство. Такі зміни, на нашу думку, завжди повинні погоджуватися, з урахуванням предмету кожної галузі права, з соціальним завданням, яке перед нею стоїть і т. ін. В цілому вдосконалення національної правової системи повинно обов'язково включати в себе «взаємопорозуміння» та взаємодію її складових частин, в нашому випадку, правових галузей одного напрямку.

Головний редактор журналу «Правова держава»,
доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
член Національного союзу журналістів України
Є. Л. Стрельцов